

۰۵ اکتوبر، ۲۰۲۴

پوهاند عبدالحی حبیبی

یادداشتها در تاریخ صنایع افغانستان

قسمت چهارم

علامه استاد پوهاند عبدالحی حبیبی

قاسم علی هروی:

از نقاشان زبردست مکتب هرات در قرن نهم هجری (۱۵ م) است که آثار فنی وی با استاد بهزاد شبیه است حتی که غالب مؤرخین فنون اسلامی آثارش را با کار بهزاد اشتباه کرده اند، نمونه های نقاشی قاسم علی در خمسه نظامی تحریر (۹۰۰ هـ - ۱۴۹۴ م) موزه بریتانیاست، که از ملاحظه آن تاثیر سبک بهزاد بکمال و تمام نمایان است. قاسم علی در موضوعاتی که میکشد و در اسلوب نقاشی وسایل تزئین تابلوهای خود عموماً از بهزاد پیروی میکند. اما باوجود آنهم در بکار بردن رنگها و تمیز دادن سیما و چهره اشخاص و تعبیر از احساسات و عواطف بیانه استاد خود نمیرسد (۴۱)

در کتابخانه بوری اکسفورد کتاب خطی تحریر شده در (۸۹۰ هـ - ۱۴۸۵ م) منسوب به قاسم علی موجود است که بهترین و زیباترین آن تصویر جماعت صوفیه در باغچه سبز و خرمی می باشد. (۴۲)

همچنین قاسم علی تصویر بهزاد را که در کتاب خانه پوهنتون استانبول است کشیده و از

لباسهای بهزاد مفهوم می شود که این تصویر را بعد از انتقال او از هرات به تبریز کشیده باشد .
(۴۳)

دنباله مکتب بهزاد در فارس و هند و بخارا:

در اوایل سلطنت شاه طهماسب صفوی (۹۳۰ هـ - ۱۵۲۴ م) بهزاد زنده بود و آقا میرک از شاگردان بهزاد از دوستان نزدیک شاه بود، یکی از شاگردان او که سلطان محمد نام داشت، بمقام نقاشی دربار رسید و پیشوای عده بی از نقاشان معروف بود. سلطان محمد بشاه جوان درس نقاشی میداد.

در سنه (۹۳۳ هـ) يك نسخه شاهنامه برای شاه طهماسب تهیه گردیده که (۲۵۶) تصویر دارد و اکنون در تصرف بارون ادوارد روتشیلد Baron Edouard Rothschild در پاریس است که نقاشی های آنرا از سلطان محمد میدانند.

کارهای این استاد از حیث تنوع، رنگ آمیزی، نقشه، ترکیب و نیز برای توجه مخصوص به ریزه کاری مشهور است، یکی از معروفترین مجموعه نقاشی این مکتب نسخه مصور خمسة نظامی موزه بریتانیاست، تصاویر آن که بوسیله شان مشهور شده، نام اشخاص ذیل زیر مینیاتور های آن پدید می شود، ساخته شده: آقای میرک، سلطان محمد، میرزاعلی، مولانا مظفر علی، میر سیدعلی. علاوه بر تصاویر (۳۹۶) ورق این کتاب دارای خاشیه تزئین شده بسیار عالی از طلا می باشد که نقش آن اشکال حیوانات و گل و غیره است.

درمیان این گروه شاگردان مکتب بهزاد، میرسیدعلی مقامی بلند دارد، که در تجسم مناظر طبیعت و زندگی دهقانی ید طولایی داشت، حیوانات را خیلی شبیه کشیده، خیمه را بطرز زیبایی تزئین کرده، و دست هنرمند وی در اشکال گل و پرنده و اشیای دقیق دیگر مشهور است.

در اواخر سلطنت شاه طهماسب نقاشی بنام استاد محمدی شهرت یافت، که پسر و شاگرد سلطان محمد بود، وی سبک جدید و قشنگی را در نقاشی رنگه بوجود آورد، و نیز برای ظرافتی که در تصویر سازی انسان و حیوانات بکار برده مشهور است، وی از نهال های برومند و آخرین مکتب بهزاد بود.

شعبه بی از مکتب هرات، در شیراز که مقرر سلطان ابراهیم بن شاهرخ بود رونق گرفت و مجموعه مصوری از بهترین اشعار فارسی در سال (۸۱۳ هـ - ۱۴۱۰ م) نوشته شده که در موزه بریتانیا محفوظ است. مجموعه دیگر اشعار فارسی بتاریخ (۸۲۳ هـ - ۱۴۲۰ م) نوشته شده در برلین هست، و نسخه از شاهنامه از همین مکتب در بودلیان موجود است، اما بقول پروفیسور کوهنل Kuhnel مینیاتورهای این مکتب از لحاظ رنگ آمیزی سبکتر و کم رنگتر از

مینیاتورهای مکتب هرات است. (۴۴)

نفوذ بهزاد هم در هرات و هم در تبریز ادامه داشت، در هرات شاگردان بهزاد سبک استاد را تعقیب کردند، و خود بهزاد از سال (۹۱۶ هـ - ۱۵۱۰ م) در تبریز بود، و میتوان او را مؤسس مکتب نقاشی صفوی در فارس دانست. چندین نسخه خطی و مینیاتور مفرد از دوره شاه اسمعیل صفوی بمکتب هرات نسبت داده می شود از آن میانه سه مینیاتور در موزه متروپولیتن و دو در کتابخانه ملی پاریس موجود است که همه آنها از نسخه خمسه امیر خسرو بلخی (ثم دهلوی) است که در سنه (۹۰۹ هـ - ۱۵۰۳ م) در بلخ نوشته شده و کار آن خصایص اسلوب بهزاد را در بر دارد و اسلوب مکتب هرات در آغاز دوره صفوی در دو مینیاتور و صفحه اول کتاب گوی و چوگان عرفی که در سال (۹۲۹ هـ - ۱۵۲۳ م) بوسیله خطاط مشهور علی حسینی در هرات نوشته شده بخوبی آشکار است. این کتاب در پاریس موجود است.

یکی از نسخ خطی دیوان حافظ در پاریس است که پنج مینیاتور دارد، و یکی از آن امضای شیخ زاده و دوی دیگر آن امضای سلطان محمد نور را دارد، که پسر و شاگرد سلطان علی مشهدی است و تاریخ آن رجب (۹۳۱ هـ - ۱۵۲۵ م) است و مکتب بهزاد را تعقیب میکرد.

اینک چند اثر دیگر مکتب بهزاد:

۱. دیوان میر علی شیرنوایی کتابخانه پاریس تحریر (۹۳۲ هـ - ۱۵۲۶ م) در هرات.
۲. خمسه نظامی مؤرخ (۹۳۱ هـ - ۱۵۲۵ م) موزه متروپولیتن که تصاویر آن هر دو کتاب را بنا بر شباهت سبک به شیخ زاده شاگرد بهزاد نسبت میدهند.
۳. دیوان مؤرخ (۹۳۲ هـ - ۱۵۲۶ م) کار سلطان محمد نور
۴. خمسه نظامی موزه بریتانیا تحریر بین (۹۴۶ - ۹۵۰ هـ) برای شاه طهماسب.
۵. نسخه مصور شاهنامه مؤرخ (۹۴۹ هـ - ۱۵۳۷ م) در پاریس است که این هر دو کتاب را کار سلطان محمد دانسته اند و همین کتاب دارای دو مینیاتور با امضای دیگر شاگردان بهزاد است: میرک و مظفر علی و میر سید علی. (۴۵)

مکتب نقاشی هرات در عهد صفویان در پارس و بعد از همایون در هند ادامه پیدا کرد، و مطابق محیط های جدید خویش نشوونما نمود، کتابهای فاخر و نفیسی را نقاشی کردند، که از آنجمله رضا عباسی و آقا رضا و شاگردان مکتب هنری ایشان مانند معین و یوسف و محمد قاسم (درپاریس) و شاهقلی و ولیجان تبریزی در مملکت عثمانی سبک نقاشی تورکیه را بوجود آوردند. مکتب نقاشی تورکیه هر چند منابع از مکاتب هنری اروپا نیز داشت ولی هسته مرکزی آنرا همان ادامه مکتب هرات تشکیل میداد، و تصاویر کار شاهقلی و ولی جان شاگرد سیاوش اکنون

در موزه های معروف اروپا و امریکا به نظر می آید که اشکال حوریان بالدار بهشتی در آن خیلی جالب است، و کتاب سلیمان نامه در همین سبک توسط فردوسی نام اهل بروسه برای سلطان بایزید دوم در حدود (۹۰۰ هـ) نوشته شد و نسخه دیگر آن محرره (۹۸۷ هـ) در مجموعه چستربیتی لندن است، و نیز از نسخه بی نامی در موزه متروپولیتن باقی مانده است که سبک هنری نقاشی تورکیه را نمایندگی میکند (۴۶) کمال تبریزی شاگرد میرزا علی و شاه قلی از بقایای هنرمندان بهزاد نیز به ترکیه مسافرت کرد و در دربار سلطان قانونی مقام بزرگی یافت. (۴۷)

اثر مکتب هنری هرات بر فارس:

هرات بمنزله مرکز تشعشع هنری آسیا مدتها باقی ماند و انوار هنر آن بر شرق و غرب و شمال تابید، در بار پارس و شاهان صفوی نیز مرجع هنر وران گردید، و سبکی که ادامه مکتب هرات بود، در خطاطی و نقاشی و مذهبی و مصوری بنام "مکتب صفوی" در پارس پرورده شد. از هنروران معروف و بقایای مکتب هرات در پارس سلطان محمد نور پسر و شاگرد سلطان علی مشهدی و شاه محمود نیشابوری و میر علی (حدود ۱۰۰۸ هـ) و علی رضای عباسی و محمد مذهب و مولانا یاری و میرک مذهب و پسرش قوام الدین مسعود و مولانا حسن بغدادی و مولانا عبدالله شیرازی شیخ زاده و دوست محمد میباشند. که در تحریر و تذهیب شهرتی داشته اند. (۴۸) و از آثار ایشان تذهیب خمسه نظامی (۹۴۹ هـ) موزه بریتانیا و سرلوحه بوستان سعدی مؤرخ (۸۹۳ هـ - ۱۴۸۸ م) تذهیب یاری (دارالکتب المصریه) است که در آن تصاویر مرغابی در حالت پرواز دیده می شود، ولی در روش مکتب صفوی همان صفا و لطافت رنگهای مکتب هرات موجود نیست و دقت در ترسیم و تزئین نیز از میان رفته است. (۴۹)

چون بعد از ضعف تیموریان هرات استاد بهزاد به تبریز رفت مکتب هنری پارس نیز بر پایه کار این هنرمند و شاگردان استوار شد و سلطان محمد نور با این استاد و همراهانش دوست و معاشر بود، ولی اسلوب فنی بهزاد در هرات و تبریز تفاوت بارزی نداشته و فرق میان آثار فنی او در هرات و تبریز خیلی ساده و مختصر است اما شاگردان او که از هرات به پارس رفته اند، محیط جدید در سبک و اسلوب ایشان تاثیر نمایانی داشته است شیخ زاده خراسانی شاگرد بهزاد باری از هرات به تبریز رفت يك اثر نقاشی در نسخه خطی دیوان حافظ که در مجموعه نفیس کاتبه محفوظ و مجلس و عظمی است که در سیمای اشخاص تاثیر نطق و اعظ کاملاً نمایان است و نقاش توانسته است باکمال مهارت تاثیرات نفسی آنها را ظاهر و مجسم سازد و این نقاش کاملاً از اسلوب بهزاد و شاگردانش بهره مند بوده است. (۵۰)

دکتر کوهنل عقیده دارد که ده تصویر از چهارده تصویر که در نسخه خطی بسیار زیبایی از خمسه نظامی که در سال (۹۳۱ هـ _ ۱۵۲۵ م) بخط خوش نویس بزرگ سلطان محمد نور نوشته شده و فعلاً در نیویارک در موزه متروپولیتن هست بقلم شیخ زاده کشیده شده است. دیگر از شاگردان بهزاد خواجه عبدالعزیز است و از جمله آثار فنی تصویریکی از شهزادگان صفوی در مرقعات کتابخانه توپ قاپو سرای استانبول است که خواجه عبدالعزیز در آن خود را از شاگردان بهزاد شمرده است. آقا میرک نیز از نقاشان بزرگ و شاگردان بهزاد است که پنج تصویر او در نسخه خطی خمسه نظامی محرره سال (۹۴۶ و ۹۴۹ هـ) در موزه بریتانیا هست. از تمام رسوم و آثار و ابنیه و گلها و شاخه ها و درختها که درین تصاویر موجود است بر می آید که میرک از روش اسلوب استاد خود بهزاد اقتباس کرده، و حتی در برخی موارد استاد خود برتری داشته است.

گویند که سلطان محمد بعد از بهزاد ریاست مکتب صفوی را داشت، و تصاویری در کتاب خمسه نظامی سابق الذکر دیده می شوند، اسلوب این شخص واضح می سازد که میرک و سلطان محمد هر دو در مکتب بهزاد این فن را فرا گرفتند، و بعد از سلطان محمد شاگردانش شاه محمد و میر نقاش کارهای مکتب بهزاد را در پارس ادامه دادند، و مظفر علی و میرزا علی و میر سید علی هم از شاگردان مکتب بهزاد اند، که سنن فنی او را زنده نگهداشته و امروز بسا از کارهای ایشان در موزیم های دنیا محفوظ اند محمدی فرزند سلطان محمد نیز از برازندگان این مکتب است که آثار جاودانش تاکنون دیده می شود.

و بعد از ایشان آقا رضا و رضا عباسی و معین و حیدر و محمد قاسم و محمد یوسف و محمد علی و میر افضل و حبیب الله و ملک حسین و شاه قاسم و غیره از مشاهیر مکتب هنری پارس اند که از ستارگان آسمان بهزاد شمرده می شود. (۵۱)

نقاشی:

در نقاشی های هند بعد از فتح بابر (۹۳۲ هـ) نفوذ بهزاد و مکتب بخارا بنظر می آید چون همایون پسر بابر از پارس برگشت وی دو نفر نقاشان پارس خواجه عبدالصمد شیرازی و میر سید علی را که در تبریز به ایشان آشنان شده بود در سنه (۹۵۶ هـ - ۱۵۴۹ م) بکابل خواست تا داستان امیرحمزه را مصور سازند، و این دو نفر استاد که از بقایای مکتب بهزاد بودند، مکتب نقاشی مغولی را شالوده گذاشتند، و کتاب امیر حمزه اصلاً (۱۴۰۰) قطعه نقاشی داشت، که از آنجمله برخی در موزه های اروپا و امریکا دیده می شود.

اکبر که حامی هنر بود بوسیله این دو هنرمند مکتب نقاشی را در آگره کشود، که تا صد نفر

نقاشان دران، هنر می آموختند، بقول ابوالفضل نسخ زیاد استادان نامی مانند بهزاد و میرک و سلطان محمد در کتابخانه سلطنتی هند فراهم آمده بود و کتاب هفت پیکر نظامی بتاریخ (۹۸۸ هـ - ۱۵۸۰ م) برای اکبر درین هنرکده به پیروی کارهای بهزاد نوشته شد و نسخه اکبرنامه چستریبیتی لندن که در تصاویر آن بقلم هنرمندان هندی مانند دهرم داس، سنواله، شینکر، لعل، سوردای، و نرسنگه، و فرخ بیگ، و موکند و گوردهن تهیه شده و آمیزش سبک بهزاد را با مکتب هنری کشمیر و گجرات و پنجاب نمایش میدهد، از شاگردان این مکتب بساون و داسونتهه و منو هونبز شهرت دارند. و کار ترجمه فارسی مهابهارت از همین مکتب است. در عصر بعد از اکبر منصور و مراد و منوهر و ابوالحسن پسر آقا رضا ملقب به نادرالزمان (نقاشان دربار جهانگیر) و فاخرالله و میر هاشم و هون هد و بیچیترا و انوب چهاترا (نقاشان عصر شاه جهان) از بقایای این مکتب اند. (۵۲)

ادامه دارد